

Алена Лянкевіч
Мінск

Стаўленне да беларускай мовы ў інтэрнэт-камунікацыі (на матэрыяле дыскурс-аналізу каментарыяў на інтэрнэт-форумах)

1. Вывучэнне інтэрнэт-камунікацыі ў замежнай і беларускай лінгвістыцы

У межах сацыялінгвістычнай парадыгмы мы будзем разглядаць тэрмін „камунікацыя” ў самым шырокім сэнсе і разумець пад ім сацыяльнае ўзаемадзеянне камунікантаў, г. зн. іх уплыў на паводзіны, думкі і пачуцці адно аднаго, абмен інфармацыяй паміж суразмоўцамі і ўласна маўленчыя зносіны. У сваю чаргу, інтэрнэт-камунікацыя, або камп’ютарная камунікацыя, – гэта спосаб міжасобаснай камунікацыі пры дапамозе камп’ютарных тэхналогій¹.

Пачынаючы з другой паловы 1990-х гадоў даследчыкі інтэрнэт-дыскурсу ў першую чаргу звярталіся да ўласна лінгвістычных праблем (асабліва сці функцыянавання мовы ў інтэрнэце, яе адрозненні ад пісьмовага і вуснага маўлення)², аднак у апошні час з’яўляецца ўсё больш прац, прысвечаных не толькі ўласна моўным, але і сацыялінгвістычным аспектам выкарыстання моўных кодаў (мова і ідэнтычнасць, мова і гендэр, пераклучэнне кодаў, стаўленне да моў і інш.)³.

У беларускай лінгвістыцы сфера інтэрнэт-камунікацыі толькі пачынае даследавацца; да сённяшняга дня няма манаграфій, прысвечаных дадзенай праблеме, а некаторыя вынікі яе вывучэння пераважна прадстаўлены ў зборніках дакладаў навуковых канферэнцый⁴ і ў асобных навуковых артыкулах⁵.

¹ S.C. Herring, *Computer-mediated communication. Linguistic, social, and cross-cultural perspectives*, Amsterdam 1996, p. 1.

² D. Crystal, *Language and the Internet*, Cambridge 2006 (1st ed. 2001.); М.Б. Бергелъсон, *Языковые аспекты виртуальной коммуникации*, „Вестник МГУ” 2002, Серия 9, Филология, № 6, с. 55–67; Н.Г. Асмус, *Лингвистические особенности виртуального коммуникативного пространства*: дис. ... канд. филол. наук, Челябинск 2005; і іншыя.

³ S.C. Herring, *op. cit.*; L. Pemberton, S. Shurville, *Words on the web: computer mediated communication*, Portland 2000; B. Danet, S.C. Herring, *The multilingual Internet. Language, culture, and communication online*, Oxford 2007; Е.И. Горшко, *Гендер и блоггика Интернета (психолингвистический анализ)*, „Вопросы психолингвистики” 2007, № 5, с. 52–63; і іншыя.

⁴ О.В. Потапова, *К вопросу о двуязычности белорусских интернет-форумов* [В:] *Взаимодействие и взаимопроникновение языков и культур. Состояние и перспективы*.

Сацыялінгвістычную праблематыку ў інтэрнэт-камунікацыі ўздымае Н.Б. Мячкоўская, якая ў межах даследавання „народнай лінгвістыкі” ў інтэрнэце сярод іншага разглядае стаўленне да моўных кодаў⁶, а таксама аналізуе стан постсавецкіх моў, сярод іх і беларускай, у эпоху развіцця інтэрнэт-камунікацыі і ўказвае на асаблівасці беларускамоўных інтэрнэт-рэсурсаў (цікавасць да моўнай сітуацыі і нацыянальнай свядомасці інтэрнэт-карыстальнікаў, пашырэнне камунікацыі на беларускай мове)⁷, В. Патапава, даследуючы інтэрнэт-форумы, закранае праблему моўнай талерантнасці⁸ і нацыянальнай самаідэнтыфікацыі, „якая наўпрост звязана з лінгвістычнай сітуацыяй у рэспубліцы”⁹.

2. Дыскусійны форум як асобы жанр інтэрнэт-камунікацыі

Адной з найважнейшых асаблівасцей інтэрнэт-прасторы з’яўляецца яе дэмакратычнасць, а інтэрнэт-камунікацыя разглядаецца даследчыкамі як „спосаб удзелу ў грамадзянскім дыскурсе”¹⁰. Даследчык інтэрнэт-дыскурсу Р. Холт выдзяляе тры аспекты інтэрнэт-камунікацыі, якія супадаюць з дэмакратычнымі прынцыпамі: 1) пераконванне ў працэсе дыскусіі, 2) удзел у дыскусіях вялікай колькасці асоб, 3) спрыяльны клімат для дэбатаў¹¹. У апошнія гады беларускі сектар інтэрнэту, або VуNet, таксама стаў адной з самых дэмакратычных пляцовак для абмеркавання грамадскіх праблем; адначасова гэта „лакмусавая паперка... той моўнай сітуацыі, што мае месца ў сучаснай Беларусі”¹². Для аналізу намі быў выбраны жанр дыскусійнага

Материалы Международной научной конференции, г. Минск, 20–21 марта 2008 г. в 2 частях, ч. 1, редкол. Т.В. Балаш (отв. ред.), В.Д. Стариченко, И.П. Кудрев-в а т ы х, Минск 2008, с. 101–102; А.А. Ляховская, Интернет как специфическая коммуникативная среда [в:] Взаимодействие..., ч. 1, с. 99–101; Т.В. Бобко, Русский vs. белорусский языки глазами наивного пользователя [в:] Нацыянальная мова і нацыянальная культура: аспекты ўзаемадзеяння. Навуковы зборнік да 60-годдзя П.А. Міхайлава, рэдкал.: В.Д. Стрычонок [і інш.], Мінск 2011, с. 33–34; і іншыя.

⁵ С.А. В а ж н і к, *Беларуская мова ў Інтэрнэце*, „Acta Neophilologica” 2006, № 8, с. 79–89; К.А. Б я л о в а, *Моўныя асаблівасці беларускага інтэрнэт-дыскурсу*, „Беларуская лінгвістыка” 2010, вып. 65, с. 104–110.

⁶ Н.Б. М я ч к о ў с к а я, *Народная лінгвістыка ў беларускім інтэрнэце. Метамоўная рэфлексія і моўнае самавызначэнне* [у:] *Новае слова ў мовазнаўстве. Матэрыялы V Міжнароднага кангрэса беларусістаў „Новае слова ў беларусістыцы” (20–21 мая 2010 года)*, рэд. С.М. Запрудскі, Г.А. Цыхун, Мінск 2012, с. 260–272.

⁷ Н.Б. М е ч к о в с к а я, *Постсоветские языки в условиях государственного суверенитета и расцвета информационных технологий*, „Веснік БДУ” 2011, сер. 4, № 2, с. 75–82.

⁸ О.В. П о т а п о в а, *К вопросу о двуязычности...*

⁹ О.В. П о т а п о в а, *Славянский versus европейский в языковом сознании жителей Беларуси* [в:] *Восточные славяне: историческая и духовная общность. Международная научно-практическая конференция*, Гомель 2008, с. 187.

¹⁰ R. H o l t, *Dialogue on the Internet. Language, civic identity, and computer-mediated communication*, Westport 2004, p. 7–8.

¹¹ *Ibidem*, с. 11.

¹² С.А. В а ж н і к, *Тры стыхіі Байнэта, або Праява нацыянальнай моўнай самаідэнтыфікацыі*, Мінск 2007, с. 6.

форуму, бо, на нашу думку, гэты жанр найлепш пасуе для рэалізацыі трох вышэйназваных прынцыпаў „удзелу ў грамадзянскім дыскурсе”.

Структура форуму ўяўляе сабой мноства тэматычна арганізаваных веб-старонак; кожная тэма прадстаўлена на галоўнай старонцы. Выбіраючы спасылкі на галоўнай старонцы, патэнцыйны ўдзельнік можа заходзіць на розныя форуму і браць або пасіўны (чытанне), або актыўны ўдзел (чытанне і выказванне ўласнага меркавання) у дыскусіі. Тыповая структура форуму выглядае наступным чынам: раздзелы → тэмы → паведамленні (каментарыі). Часта каментарыі ствараюць т. зв. інтэртэкстуальны ланцужок, які ўключае ў сябе паведамленне і рэакцыю на яго. Паведамленні і ўсе рэакцыі на іх ствараюць т. зв. „галіну” дыскусіі. Акурат такія галіны дыскусій былі матэрыялам для нашага даследавання.

3. Дыскурс-аналіз як метада даследавання інтэрнэт-камунікацыі

На сённяшні дзень няма адзінага, агульнапрынятага меркавання адносна таго, што такое дыскурс і як яго аналізаваць. Існуе некалькі міжцыplinарных падыходаў да дыскурс-аналізу, якія выкарыстоўваюцца пры вывучэнні розных сфер сацыяльнага жыцця і ў розных відах даследаванняў. На пачатку вызначым *дыскурс* як „асобы спосаб камунікацыі і разумення навакольнага свету”¹³.

Асноўныя падыходы да дыскурс-аналізу – гэта *тэорыя дыскурсу Э. Лакло і Ш. Муф, крытычны дыскурс-аналіз і дыскурсіўная псіхалогія*. У аснове ўсіх падыходаў ляжыць агульнае ўяўленне аб тым, што спосаб чалавечай камунікацыі

„не нейтральна адлюстроўвае свет, ідэнтычнасці і сацыяльныя ўзаемаадносіны, а наадварот грае актыўную ролю ў стварэнні і змяненні навакольнага свету”¹⁴.

У сваёй працы мы камбінуем названыя падыходы, бо

„такое даследаванне, якое спалучае розныя тэарэтычныя падыходы (або комплекснае, мультыперспектыўнае даследаванне), не толькі дазваляеца, але нават вітаецца ў дыскурс-аналізе”¹⁵.

Дыскурс-аналіз разглядае адносіны паміж мовай і сацыяльна-культурным кантэкстам, у якім гэтая мова выкарыстоўваецца. Ён вывучае, **што** людзі „маюць на ўвазе пад сваімі выказваннямі, **як** яны разумеюць іншых і якім чынам мова прадстаўляе розныя погляды на свет і розныя яго разуменні”¹⁶. З тэорыі крытычнага дыскурс-аналізу Н. Фэркло мы запазычваем тэкставаарыентаваны падыход, які спалучае тры традыцыі: 1) макрасацыялагічны

¹³ М.В. Йоргенсен, Л.Дж. Филлипс, *Дыскурс-анализ. Теория и метод*, пер. с англ., Харьков 2008, с. 18.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ *Ibidem*, с. 22.

¹⁶ B. Paltridge, *Discourse analysis. An introduction*, London 2006, p. 19–20.

аналіз сацыяльнай практыкі; 2) мікрасацыялагічны, інтэрпрэтацыйны, аналіз; 3) лінгвістычны аналіз тэксту. Мы падзяляем погляд Н. Фэркло, які крытыкуе лінгвістычныя падыходы за іх канцэнтрацыю выключна на тэкставым аналізе і за спрощанае разуменне адносін паміж тэкстам і грамадствам.

4. Матэрыял для даследавання

Для даследавання стаўлення намі было выбрана 10 дыскусій¹⁷ з 3 форумных пляцовак, генеральная сукупнасць – 7280 выказванняў за перыяд з 2001 да 2011 гг. У якасці форумных пляцовак былі выбраны інтэрнэт-парталы TUT.BY і Onliner.by (у рэйтыngu папулярнасці знаходзяцца на 6 і 9 месцах адпаведна сярод беларускіх інтэрнэт-рэсурсаў¹⁸), а таксама спецыялізаванае інтэрнэт-выданне „Компьютерные вести on-line”, асабліва папулярнае ў першай палове 2000-х гг.

Выбар дыскусій для аналізу адбываўся двума асноўнымі спосабамі:

1) пошук дыскусій, прысвечаных абмеркаванню артыкулаў на партале TUT.BY па ключавым слове (т. зв. тэгу) „мова”;

2) пошук форумаў у інтэрнэце на запыты: *стаўленне да беларускай мовы, адносіны да беларускай мовы, отношениe к белорусскому языку, стаўленне да трасянки, адносіны да трасянки, отношениe к трасянке*.

На выбар уплывалі таксама наступныя фактары, якія сведчылі пра зацікаўленасць камунікантаў узнятай на форуме праблемай: вастрыня заяўленай праблематыкі, як мага большая колькасць каментарыяў і праглядаў тэмы за кароткі час або, наадварот, як мага большыя храналагічныя рамкі дыскусіі.

¹⁷ У цытатах з форумаў мы будзем ужываць наступныя скарачэнні: Ф1, што значыць першы форум, Ф2 і г.д.; дата, калі паведамленне з’явілася на форуме; дакладны час публікацыі. Назвы дыскусій:

Ф1 – *Отношение к БЯ в BYNET*, <http://www.kv.by/forum/forum1000001187.htm>.

Ф2 – *Беларускую мову выкідаюць з універсітэтаў?*, <http://forums.tut.by/showthread.php?t=14039491&pp=1000000>.

Ф3 – *Як дабіцца беларускамоўнай вэрсіі на афіцыйным сайце Менска*, <http://www.kv.by/forum/forum1000005192.htm>.

Ф4 – *18 лютага TUT.BY гаворыць па-беларуску*, <http://forums.tut.by/showthread.php?t=10116208>.

Ф5 – *Давайце размаўляць на беларускай мове*, <http://forums.tut.by/showthread.php?t=2363484&page=1>.

Ф6 – *Як беларусам адрадзіць сваю мову*, <http://forums.tut.by/showthread.php?t=14030695&pp=1000000>.

Ф7 – *Белорусский язык = Беларуская мова*, <http://forum.onliner.by/viewtopic.php?t=273595&start=0>.

Ф8 – *Замминистра образования Казимир Фарино уверен, что в стране нет проблем с белорусским языком*, <http://forums.tut.by/showthread.php?t=14038893&pp=1000000>.

Ф9 – *Маскевич: двуязычие в стране – это обязанность владеть и русским, и белорусским языком*, <http://forums.tut.by/showthread.php?t=14039313>.

Ф10 – *Ці патрэбны беларусам беларускамоўныя школы?*, <http://forums.tut.by/showthread.php?t=14028757>.

¹⁸ <http://www.alexa.com/topsites/countries/BY>.

5. Стаўленне да беларускай літаратурнай мовы ў інтэрнэт-дыскурсе

Аналіз дыскусій на форумах па сутнасці набліжаецца да *непрамых* мэтады, пры гэтым моўцы не адчуваюць „старонняга назіральніка”, якім ёсць экспларатар у палявых даследаваннях, і могуць не клапаціцца аб тым, каб даваць „сацыяльна пажаданыя” адказы. Таму, апрача ўласна высвятлення стаўлення, якое вагаецца ад крайне адмоўнага да крайне станоўчага, мы можам прааналізаваць яго прычыны, на якія ўказваюць самі дыскутанты, і вызначыць пэўныя *моўныя міфы*¹⁹, у той ці іншай ступені распаўсюджаныя ў грамадстве сярод неспецыялістаў (т. зв. *народная лінгвістыка*).

У фармаванні стаўлення да пэўнага моўнага кода грае ролю шэраг фактараў, сярод якіх распаўсюджанасць і запатрабаванасць мовы ў грамадстве, агульны прэстыж мовы і статус яе актыўных носьбітаў, пачуцці ў дачыненні да мовы і г.д. Іншымі словамі, можа актуалізоўвацца практычны (кагнітыўны) або эмацыйны (афектыўны) падыход.

Сярод прыхільнікаў рускай мовы пераважае практычны, утылітарны падыход да мовы (апеляцыя да яе слабай распаўсюджанасці ў грамадстве, нежаданне інвеставаць у моўную сферу і інш.). „Агульным месцам” у такіх каментарыях стала думка пра тое, што лепей развіваць эканоміку, а не клапаціцца пра моўныя праблемы: „Лучше, поднимайте белорусское производство, а не бел. язык – пользы будет больше”²⁰ (Ф1, 6.03.01, 19:57).

Аднак, у меншай ступені, прысутнічалі і афектыўныя меркаванні: галоўным чынам, успрыняцце беларускай мовы як сродку „выдзеліцца” або „зарабіць грошы”, негатыўнае стаўленне да яе носьбітаў:

„Еще немного рубит пафос с которым говорят по-беларуски наши националисты, особенно молодеж – это просто способ выпендриться” (Ф6, 17.02.10 23:33); „Сейчас учить белорусский, только для того что бы похвастаться какой ты умный и образовный?” (Ф10, 22.08.11, 21:19).

Хоць у вышэйпрыведзеных выказваннях аўтары выражалі сваё адмоўнае стаўленне да носьбітаў мовы, можна, аднак, заўважыць, што беларуская мова ўспрымалася імі як паказчык адукаванасці. На гэту тэму выказаўся адзін з дыскутантаў-„беларусафілаў”:

„Я заўважыў, што зараз размаўляць па-беларуску прэстыжна. Гэта выклікае раздражненне ў мінакоў, але гэта раздражненне ад зайздрасці” (Ф10, 22.08.11, 18:28).

Вартыя аналізу фактары негатыўнага стаўлення. На нашу думку, часцей за ўсё гэта асабістыя прычыны псіхалагічнага характару, якія многія дыскутанты самі могуць не ўсведамляць:

¹⁹ L. Bauer, P. Trudgill, *Language myths*, London 1998, p. XVI.

²⁰ Выказванні прыводзяцца з захаваннем усіх асаблівасцяў граматыкі і арфаграфіі арыгіналу.

„Мне тожэ в 4 класе учительница дернула за ухо. После этого мне учительница перестала нравиться (вместе с белорусским языком)” (Ф1, 11.03.2001, 13:27).

Што датычыць школы і ролі асобы настаўніка, то многія ўдзельнікі форуму (як „русафілы”, так і „беларусафілы”) указвалі сярод прычын актуальнага становішча беларускай мовы кепскі ўзровень яе выкладання ў школе, незацікаўленасць многіх выкладчыкаў у сваім прадмеце і, як вынік, немагчымасць зацікавіць беларускай мовай вучняў:

„Если белорусским не заинтересовали в школе, то в техническом университете он и подавно не нужен” (Ф2, 6.11.11, 11:34); „А мяя менавіта у школе навучылі любіць родную мову.... таксама як і потым адварнулі ад яе (два розных настаўніка было)” (Ф5, 23.01.08 22:29).

Сярод фактараў, якімі „беларусафілы” тлумачылі сваё пазітыўнае стаўленне, самым распаўсюджаным быў нацыянальны (або аксіялагічны) – успрыняцце мовы і нацыі як найвышэйшых каштоўнасцей, а павага да беларускай мовы і карыстанне ёю – як паказчык адукаванасці і высокага культурнага ўзроўню асобы:

„Паважаць мову – гэта паказнік уласнай культуры, я б сказаў, шырыні культурнага гарызонту” (Ф1, 8.03.01, 12:07). „Уважэння годна народ, который сам себя уважает. Если народ не уважает свой родной язык, то он не уважает себя, как народ” (Ф10, 22.08.11, 22:20).

Увогуле, сярод „беларусафілаў” рэдка сустракаліся асобы з практычным стаўленнем да мовы, каментатары практычна заўсёды апелавалі да афектыўнага, аксіялагічнага пачатку (патрыятызм, пачуццё нацыянальнай годнасці, жаданне падкрэсліць культурныя адрозненні ад іншых народаў). Прыярытэт сімвалічнай функцыі мовы над камунікатыўнай у грамадстве падкрэслівалі Н. Мячкоўская²¹, В. Сіліцкі²² і іншыя даследчыкі. Як адзначаў В. Сіліцкі,

„сімвалы захоўваць нашмат лягчэй, да таго ж яны могуць існаваць і ў нематэрыяльнай прасторы, [...] сімвал знаходзіцца па-за межамі штодзённага, утылітарнага”²³.

Гэтая думка пацвярджаецца і мовай каментарыяў на дадзеным форуме – значная частка „беларусафілаў” карысталася ў дыскусіі рускай мовай, сярод іх былі нават асобы, якія прызнаваліся, што дрэнна валодаюць беларускай, а некаторыя дыскусанты самі падкрэслівалі сімвалічную функцыю мовы:

²¹ Н.Б. М я ч к о ў с к а я, *Мова сярод прыярытэтаў беларускага нацыянальнага адраджэння* [у:] *Мовы і культура Беларусі*, Мінск 2008, с. 100.

²² В. С і л і ц к і, *Русіфікацыя + каланіялізм = грамадзянская нацыя? Сацыялогія моўна-культурнага пытання ў Беларусі*, „ARCHE” 2011, № 1–2, с. 24.

²³ *Ibidem*.

„Мне стыдно, что я знаю чужой (русский) язык лучше родного (белорусского) и мне стыдно, что это сообщение на БЕЛОРУССКОМ форуме я пишу по-русски” (Ф1, 16.03.01, 15:25); „Але для Нас мова ўсё адно мае вялікі сымбалізм” (Ф1, 5.02.02, 18:31).

Такая сітуацыя сведчыць пра недастаткова развіты валявы кампанент: маючы станючыя адносіны да мовы, многія не гатовы выкарыстоўваць яе як рэальны сродак зносін. У дыскурс-аналізе адрозніваюць т. зв. *дыскурс паўсядзённых перашкодаў*, калі пэўныя праблемы паўсядзённага жыцця робяцца вузлавой кропкай дыскурсу, якая служыць падставай на карысць бяздзейнасці, своеасаблівае „апраўданне” бяздзейнасці. Так, сярод самых распаўсюджаных прычын, чаму „беларусафілы” не размаўляюць па-беларуску, дыскусанты называлі наступныя: слабую распаўсюджанасць мовы ў грамадстве, адсутнасць універсітэтаў з беларускай мовай выкладання, кепскі ўзровень выкладання мовы ў школе, боязь рабіць памылкі ў маўленні і самы распаўсюджаны фактар – псіхалагічны бар’ер, які ўзнікае ў чалавека, калі яму даводзіцца размаўляць на мінарытарнай мове, а таксама праз боязь моўных памылак:

„Цяжка, калі вакол усе гамоняць па расейску. Здараліся непрыемнасці з-за маёй беларускай мовы” (Ф10, 23.08.11 19:27); „Вы можете ко мне относиться не серьезно, но знаете, я часто пишу с опечатками и описками.. признаюсь: коверкать родную мову очень неприятно” (Ф9, 05.11.11, 19:24).

Таксама, свядома або падсвядома, некаторыя дыскусанты (як „русафілы”, так і „беларусафілы”) знаходзяцца пад уплывам т.зв. *моўных міфаў*. Як адзначае П. Гарэт, такія міфы як немагчымасць пэўнай мовы выконваць шырокі спектр функцый (выкарыстоўвацца ў справаводстве, у літаратуры), „кепская” граматыка і інш. адносяцца пераважна да мінарытарных моў²⁴, гэта пацвярджаецца і ў нашым даследаванні. Самымі распаўсюджанымі міфамі наконт беларускай мовы сталі наступныя: беларуская мова непрыгодная для навукі (галоўным чынам, праз адсутнасць тэрміналогіі); няма „чыстай” літаратурнай мовы; беларуская мова мёртвая / несучасная / штучная / бедная / дыялект рускай:

„Понятно, что по современным нормам он скорее мертв – разговорный – это не белорусский, а на 90% «трасянка», в науке – 0% применения, поскольку терминологии нормальной нет” (Ф10, 22.08.11, 18:14); „Белорусский язык – суть диалект русского. [...] Говором белорусских крестьян никто не говорит в городах, общественных и государственных учреждениях и предприятиях. Потому что этот говор не имеет того богатства, развитости и благозвучия, как русский литературный” (Ф6, 7.09.11, 17:20).

Пры гэтым часам сустракаюцца прыклады адмоўнага стаўлення, прадстаўленыя крайне супрацьлеглымі меркаваннямі: з аднаго боку, беларускую

²⁴ P. G a r r e t t, *Attitudes to language*, Cambridge 2011, p. 10–11.

мову называюць „несучаснай”, а з другога, выказваюцца супраць засваення ёй новых слоў, звязаных, напрыклад, з камп’ютарызацыяй і інфарматызацыяй: „Еше не люблю новые особенно технологические слова аля по-беларуску, такие как кампутар, паркоука...” (Ф1, 7.03.01, 00:05).

Як адзначае П. Гарэт, часцей назіраецца адмоўнае стаўленне да мовы ў цэлым, чым да асобных яе аспектаў²⁵, аднак апрача выражэння сваёй непрыхільнасці да мовы, некаторыя дыскусанты асобна падкрэслівае негатыўныя адносіны да пэўных слоў або гукаў:

„Слов-то какое *противное* – писа... Уже из-за одного этого белмову учить не буду... (Ф9, 05.11.11, 12:12); Например, знакомому по фамилии Гуринович, в паспорт на латинице написали Hurinovich, типа подчеркнули *колхозное* «Г», но это маразм! (Ф1, 27.05.01, 23:10).

Асобныя дыскусанты адмоўна ставіліся да пэўнага аспекту ў мове, аднак даволі прыхільна ацэньвалі саму мову:

„Ненавижу язык тарашкевича. ну просто не могу читать и понимать этих людей. считаю что это типа мода на оппозицию. а на родном белорусском (тот который в школе был: купала и колос) разговаривал бы с удовольствием, но сам не могу себя заставить. нужно свыше. в этом наверное нац особенность (чтоб свыше дали указ)” (Ф7, 3.02.05, 16:04).

Вышэйпрыведзены каментарый адлюстравваў яшчэ адзін з міфаў народнай лінгвістыкі – атаясамліванне мовы з сістэмай правапісу (або нават з графічнай сістэмай), што, на нашу думку, з’яўляецца прычынай павышанага інтарэсу да пытанняў правапісу на інтэрнэт-форумах. Увогуле, выкарыстанне дзвюх арфаграфічных сістэм даволі часта было аргументам непрыхільнага стаўлення да беларускай мовы „русафілаў”:

„А вижу, что сегодня в Беларуси есть несколько белорусских языков. Какой из них изучать, не подскажете?” (Ф1, 29.05.01, 09:00); „Особенно убивает «Новый Белорусский» язык, это кто не знает буквы латинские, а слова белорусские” (Ф1, 6.03.01, 18:00).

Дастаткова вострай выявілася праблема моўнага пурызму, пры гэтым частка дыскусантаў выказвалася супраць т. зв. „русізмаў”, а іншыя не менш гарача выказваліся супраць „паланізмаў” (пры гэтым аднясенне слоў як да „русізмаў”, так і да „паланізмаў” часта адбывалася ў рэчышчы народнай лінгвістыкі: калі ў гаворцы, носьбітам якой быў адзін з дыскусантаў, не было пэўнага слова, яно аўтаматычна адносілася да „чужых”, ад якіх мова павінна пазбавіцца):

„Вось ад русізмаў сталінскай рэформы мовы 1933г. даўно пара пазбавіцца” (Ф6, 15.11.11 03:28); „А мову чыстыць давно пора. [...] Для начала требуется создать и издать словарь внедрённых польских слов, которые не вошли в реальный обиход. Далее поставит вопрос об их официальном изъятии из мовы” (Ф6, 18.10.11 22:32).

²⁵ *Ibidem*, с. 10.

Было заўважана, што даволі часта дыскусіі пераключаліся з сацыя-лінгвістычных на ўласна лінгвістычныя пытанні, пераважна гэта было звязана з праблемамі правапісу як у рускай (часцей), так і ў беларускай мове: дыскутанты (пераважна апаненты) выпраўлялі адзін аднаго і рабілі заўвагі, часта ў даволі рэзкай форме:

„В этом контексте пишется «не понадобится» (без мягкого знака), да и парочку запятых вы потеряли второпях. Вижу, что не только родным белорусским, но и чужеземным русским языком вы не владеете, высокообразованный вы наш (после своего ПТУ)” (Ф10, 23.08.11 22:12); „Не «вялікі дзякуй» (калька), а «шчыры дзякуй» або «шчыра дзякую»” (Ф5, 19.08.06, 04:00).

Варта адзначыць, што ўдзельнікі дыскусій даволі часта выказвалі ідэю пра неабходнасць стымулявання і прапаганды выкарыстання беларускай мовы з боку дзяржавы:

„Мне нужен волшебный пендель извне, и этот пендель от власти обязательно белорусском языке во всех институтах власти я приму стоя и аплодируя” (Ф9, 6.11.11, 10:43); „Знаю но не использую. хотел бы, чтоб заставили использовать как в прибалтике” (Ф7, 3.02.05, 15:03).

Адным з прыярытэтаў моўнай палітыкі дзяржавы многія дыскутанты называлі ўвядзенне экзамену для чыноўнікаў на веданне беларускай мовы, каб тыя маглі забяспечыць беларускамоўным асобам магчымасць звяртацца ў дзяржаўныя ўстановы і атрымліваць адказы на беларускай мове, што з’яўляецца адным з атрыбутаў дзяржаўнага двухмоўя:

„Пока обязательное знание *обеих государственных языков*²⁶ госслужащими, которые по долгу своему должны общаться с гражданами Беларуси, не будет условием занятия ими этих должностей, *даже речи не может идти о том, что русский и белорусский языки в Беларуси имеют равные права*” (Ф2, 6.11.11 14:10).

Увогуле, у дыскусіях пра стаўленне да беларускай мовы практычна не было заўважана індывідуальных поглядаў – да яе адносіліся або вельмі пазітыўна, або вельмі негатыўна. Пры гэтым, ні ў адной з дыскусій не было заўважна, каб нейкі з бакоў пераканаў хаця б аднаго са сваіх апанентаў, з чаго можна зрабіць выснову, што стаўленне да моў з’яўляецца даволі стабільным кампанентам псіхічнага складу асобы.

6. Стаўленне да білінгвізму ў інтэрнэт-дыкурсе

Непасрэдна праблеме білінгвізму прысвечаны дзве дыскусіі, а таксама некаторыя аспекты іншых. У першай з іх аўтарка выказвае незадаволенасць у сувязі з тым, што афіцыйны сайт г. Мінска існуе толькі ў рускамоўнай версіі;

²⁶ Выдзяленні зроблены аўтарам каментарыя.

другая дыскусія ўяўляе сабой абмеркаванне артыкула аб тым, што міністр адукацыі Маскевіч заявіў, што двухмоўе ў краіне – гэта абавязак валодаць і рускай, і беларускай мовамі.

Аналіз каментарыяў засведчыў, што пэўная частка інтэрнэт-карыстальнікаў разумее сутнасць двухмоўя як магчымасць валодаць і карыстацца толькі адной з дзвюх дзяржаўных моў у афіцыйных сферах:

„Нигде не прописано в законах о том, что документы должны быть сразу на двух языках” (Ф3, 4.07.03, 14:25); „Если официальных языка 2, то сайт должен быть либо на белорусском, либо на русском языке. [...] Может прикажете вообще всю документацию дублировать на 2-х языках?!” (Ф3, 6.07.03, 15:47).

Пры гэтым некаторыя дыскутанты ўспрымалі беларускую мову другаснай у дачыненні да рускай: „Русский знать обязательно! Белорусский – факкультативно” (Ф9, 05.11.11, 09:30).

Аднак некаторыя ўдзельнікі дыскусій адстойвалі іншую пазіцыю:

„Для нормальных людей узаконенное в стране (любой) двуязычие – фактическая обязанность владеть обоими языками” (Ф9, 05.11.11, 19:09).

Даволі распаўсюджаным выявілася меркаванне, згодна з якім адсутнасць беларускамоўнай версіі сайта (у дыскусіі Ф3) не з’яўляецца абмежаваннем правоў грамадзян, а жаданне „дабіцца” беларускамоўнай версіі ацэньваецца як прыгнёт іншых моў (хаця ніхто з дыскутантаў не ставіў пад сумнеў патрэбу існавання рускамоўнай версіі старонкі):

„Ни в коей мере не спору с тем, что сайт должен быть и на белорусском, но его отсутствие никак не ущемляет ваших прав, т.к. вы знаете и русский. [...] У Вас никто права пользования своим языком не отнимает, в отличии от вас, от тех которые пытаются всеми способами отнять у других возможность использовать иной язык отличный от белорусского” (Ф3, 4.07.03, 14:25).

Часта меншую распаўсюджанасць беларускай мовы ў сферы прававодства і адукацыі дыскутанты абгрунтоўвалі эканамічнымі прычынамі – фінансавымі затратамі, неабходнымі для „папулярызацыі” беларускай мовы, якая, на іх думку, не мае практычнай карысці. Увогуле, для сённяшняй цывілізацыі характэрна „камерцыялізацыя дыскурсу” – сучаснае сацыяльнае развіццё, у якім рынкавыя дыскурсы падначальваюць сабе дыскурсіўныя практыкі грамадскіх інстытутаў²⁷:

„Сяржук, за чей счет Вы собираетесь его возраждать? За счет налогов из моего кармана? Спасибо, мне этого не надо” (Ф1, 7.03.01, 00:33); „На белорусскоязычные классы элементарно не набирается желающих. [...] Не вижу причин, по которым государство через налоги на всех должно создавать тепличные условия немногим” (Ф8, 02.11.11, 13:40).

²⁷ N. Fairclough, *Discourse and Social Change*, Cambridge 1993, p. 177.

Пры аналізе выказванняў на форумах было заўважана, што некаторыя бацькі самі стымулявалі ў дзяцей негатыўнае стаўленне да вывучэння беларускай мовы ў школе:

„Очень жаль сына, зубрящего нечто зубодробительное на мове, когда уже совершенно ясно, что **никогда в жизни он не использует знания белорусского!!!**²⁸ И зубрить ЕЩЁ 3 ГОДА, ВПУСТУЮ ТРАТЯ ЧАСЫ И ДНИ СВОЕЙ ЖИЗНИ. а мог бы в это время действительно нужным заняться – математикой или английским” (Ф10, 22.08.11 20:55).

Часта бацькі абгрунтоўваюць сваё непрыхільнае стаўленне да вывучэння беларускай мовы ў школе думкай, што дзіцяці складана паралельна вывучаць дзве мовы:

„Пусть учит красивый и правильный русский и два иностранных. Ресурс детского мозга ограничен, пусть учит то, что полезно и перспективно. Мертвые языки типа латыни и белорусского ввести на 1 год в универе” (Ф10, 23.08.11, 13:44).

Такім чынам, аналіз дыскусій засведчыў адсутнасць адзінага, агульнапрызнанага погляду на білінгвізм у грамадстве і ўсведамлення ролі кожнага грамадзяніна ў моўным жыцці краіны.

7. Моўнае выражэнне стаўлення ў інтэрнэт-дыскурсе

Паколькі на дыскусійных форумах, у адрозненне ад публікацый у СМІ, змяшчаюцца не апрацаваныя рэдактарамі выказванні, якія валодаюць пэўнай ступенню спантаннасці і гэтым самым збліжаюцца з гутарковым маўленнем, матэрыял можа служыць крыніцай аналізу моўнага выражэння стаўлення. Як адзначае Н. Асмус, карыстальнікі „адкрыта выражаюць свае адносіны да падзей і з’яў навакольнай рэчаіснасці, нягледзячы на сталыя меркаванні і каштоўнасці ўстаноўкі”²⁹.

Н. Фэркло прапануе некалькі інструментаў для лінгвістычнага аналізу тэксту, з якіх нас будуць цікавіць: 1) метафары; 2) граматыка; 3) выбар слоў. Дададзім да гэтага інструмент, які можа выкарыстоўвацца ў сітуацыі білінгвізму: 4) выбар моў – выкарыстанне сродкаў дзвюх моў, у тым ліку пераключэнне кодаў.

1) Метафары. Варта адзначыць, што вобразнасць не была характэрнай рысай дыскусій аб мове. Збольшага дыскутанты ўжывалі аднатыпныя метафары: з боку „русафілаў” – параўнанне мовы з пэўным нежывым прадметам (*труп, эксгумацыя мовы*), з боку „беларусафілаў” – метафары, якія часта маюць паэтычнае паходжанне (*мова – спадчына, скарб*).

Метафары, якія выражаюць адмоўную ацэнку беларускай мовы (пэўнага аспекту ў мове) з боку „беларусафілаў” сустракаліся даволі рэдка:

²⁸ Выдзяленні тлустым шрыфтам і загаловымі літарамі зробленыя аўтарам выказвання.

²⁹ Н.А. А с м у с, *op. cit.*, с. 44.

„Наша мова – гэта цяпер нейкі штучны *франкіштэйн*. Усе размаўляюць па-рознаму, і кожны упэўнены ў сваім. Пакуль не будзе нармальнага інстытута мовы да таго моманту будзем размаўляць на трасянцы. Вельмі хочацца каб мова жыла” (Ф4, 17.02.10 20:59).

2) Граматыка. Было заўважана, што дыскутанты-„беларусафілы” часцей за „русафілаў” выкарыстоўваюць безасабовыя сказы, якія могуць мець значэнне неабходнасці, аблігаторнасці (з дзеясловамі *надо / нужно / трэба*), у той час як „русафілы” часцей ужываюць асабовыя канструкцыі (звычайна з дзеясловамі першай асобы):

„Трэба адраджаць родную мову” (Ф4, 18.02.10 02:11); „Кто хочет пускай хоть весь год „гаворыць па-беларуску”, а я никогда *не буду* говорить на этом языке.... ну *не нравится он мне*....” (Ф4, 17.02.10 22:35).

Паводле Д. Разенталя,

„асабовыя канструкцыі змяшчаюць элемент актыўнасці, праяўлення волі дзейнай асобы, упэўненасці ў здзяйсненні ўчынку, у той час як безасабовым сказам уласціва адценне пасіўнасці, інертнасці”³⁰.

У той жа момант, сярод аргументаў „беларусафілаў” распаўсюджаныя асабовыя канструкцыі з мадальнымі словамі *павінен, абавязаны*, аднак яны пераважна маюць абагульнена-асабовае значэнне:

„Гражданин страны *должен* знать и уважать язык своей страны. И коль у нас двуязычие, значит мы *ДОЛЖНЫ* знать оба национальных языка” (Ф9, 4.11.11, 18:00); „Мы ў Беларусі, і *павінны* размаўляць на беларускай мове” (Ф4, 18.02.10, 02:11).

Таксама для маўлення „беларусафілаў” больш характэрна ўжыванне асабовых канструкцый (асабліва пэўна-асабовых сказаў з дзеясловам у другой асобе множнага ліку, якія маюць характар закліку) з абагульнена-асабовым значэннем, а таксама часцейшае ўжыванне асабовых дзеясловаў множнага ліку:

„*Не цурайцеся* роднай мовы” (Ф4, 17.02.10, 23:45); „На мой погляд – мова прыгожая, але *мы* не навучаны ёю карыстацца. А каб умець размаўляць па-беларуску, *трэба* мець такое жаданне” (Ф4, 18.02.10 00:36).

У той жа момант, у дыкурс-аналізе выкарыстанне т.зв. маральнага аргументу (як у вышэйпрыведзеным прыкладзе, „*должен знать и уважать*”) лічыцца перадумовай прыняцця адказнасці за праблему.

3) Выбар слоў. Танальнасць зносінаў вызначаецца стаўленнем удзельнікаў камунікацыі адзін да аднаго, да акалічнасцей і да прадмета маўлення³¹,

³⁰ Д.Э. Розенталь, *Справочник по правописанию и литературной правке*, под ред. И.Б. Голуб, 13-е изд., Москва 2008, с. 246–247.

³¹ Н.А. Асмус, *op. cit.*, с. 50.

а стаўленне да мовы можа выражацца як непасрэдна (з дапамогай слоў *люблю, падабаецца, ненавіджу* і інш.), так і праз выкарыстанне пэўных ацэначных слоў, якія могуць датычыцца як непасрэдна мовы або яе носьбітаў, так і іншых дзеянняў, працэсаў, сітуацый і аб'ектаў, звязаных з функцыянаваннем мовы ў грамадстве:

„Не гандблю я мову вашу! Я ж не гаворю убивать всех, кто говорит по-белорусски, избегать их, или принижать или ещё чего. Я говорю, что мне *не нравится* белязык” (Ф1, 7.03.01, 11:11); „Я не услышал ответа на вопрос: зачем нужно полностью вытеснить богатый русский диалект из сфер общественной и государственной жизни и внедрить **бедный слаборазвитый белорусский крестьянский диалект**³²?” (Ф6, 21.09.11 20:14); „І з усіх гэтых моваў мне па гучанню больш **падабаецца** беларуская. Нават голас гучыць інакш” (Ф10, 23.08.11 17:55).

4) Выбар моў. Пра выкарыстанне рускай мовы большасцю дыскусантаў, нават „беларусафілаў”, мы пісалі вышэй (гл. 3.2.5), тут спынімся на выкарыстанні асобных слоў і выразаў у іншамоўнай плыні. Увогуле, пераключэнне кодаў часцей практыкавалі „беларусафілы”:

„Будем изучать белязык, не переживайте земляки – **пасля цемры прыйдзе святло!**” (Ф2, 6.11.11, 13:10); „**А чаго раптам запішчалі?** Міністр просто констатировал закон. А – страна унитарная. Б – 2 государственных языка. А+Б – на всей территории страны нужно владеть **абедзьвюма мовамі**, ведь отказ в обслуживании на любом из госязыков – это правонарушение, направленное против конституционных прав **асобы. А некаторыя заявы тут вось на галінцы – заклікі да звяржэння канстытуцыйнага парадку**” (Ф9, 6.11.11, 15:24).

„Русафілы” часцей выкарыстоўвалі адно ці некалькі беларускіх слоў, чым цэлыя выказванні, і пераважна з негатыўным адценнем. Найбольш частотным у рускамоўнай плыні выявілася слова „мова”, якое часам ужывалася з азначэннем „родная” або „матчына” (часта з адценнем сарказму) і пераважна абазначала беларускую мову. Рускамоўныя дыскусанты-„беларусафілы” нейтральна або з пазітыўнай канатацыяй выкарыстоўвалі слова „мова” (часам з азначэннямі), а таксама словы-сімвалы тыпу „абыякавасць”, „ганьба”, „зневажаць” і інш.:

„Я из Зап.Бел., **мова** нам здесь вовсе не **родная**, у нас «свои истоки, корни, тем более свой исконный язык»” (Ф4, 17.02.10 20:36); „Почему в день **«родной мовы»** интерфейс тут.бая по умолчанию не белорусский?” (Ф4, 18.02.10, 09:33); „А какое право имеешь ты, приезжий если не в первом то во втором поколении человек, **зневажать** язык титульной нации страны, которая даёт тебе возможность здесь жить и работать?” (Ф7, 21.08.06, 10:45).

³² Тут і ніжэй выдзяленне **паўтлустым** шрыфтам зроблены аўтарам працы.

Уласна пераклучэнне кодаў, калі на беларускай мове (часта з памылкамі, пры моцнай інтэрферэнцыі з рускай) пісалася выказванне або яго частка, „русафіламі” практыкавалася рэдка і пераважна выражала негатыўнае стаўленне да прадмета паведамлення:

„Велик и могуч РУССКИЙ язык! Не пройдёт и 50 лет как **па-беларуску будуць гутарить только некоторые бабки у вёсцы**” (Ф10, 22.08.11, 18:52); „Желаю Вам успешно сгубить судьбу Вашей дочери во имя **святой идзеи вяликой беларуской нязалежнасьці**” (Ф10, 23.08.11 12:19).

Такім чынам, моўны аналіз засведчыў, што стаўленне да моў выражаецца не толькі экспліцытна, але і праз выкарыстанне пэўных слоў, граматычных канструкцый і пераклучэння кодаў. Ужыванне рускай мовы дыскутантамі-„беларусафіламі” пераважна было нейтральным, неканатаваным (тым больш, што большасць „беларусафілаў” карысталася рускай мовай як асноўнай), у той час як пераклучаючыся на беларускую мову (або з памылкамі „імітуючы” беларускае маўленне), дыскутанты-„русафілы” часта выражалі сваё негатыўнае стаўленне да яе.

Высновы

1. Стаўленне да беларускай мовы вагаецца ад крайне станоўчага да крайне адмоўнага, яно з’яўляецца даволі стабільным кампанентам псіхічнага складу асобы і залежыць ад многіх фактараў (моўная палітыка дзяржавы, адносіны да мовы ў сям’і, сярод аднагодак і інш.). Часта адносіны дэтэрмінаваныя пэўнымі падзеямі з жыцця асобы і яе псіхалагічнымі комплексамі і хутчэй за ўсё закладваюцца падчас навучання ў школе. З’яўляючыся ў пэўным сэнсе сацыяльным прадуктам (засвойваецца ў грамадстве), стаўленне да моў, тым не менш, мае ў сабе моцны індывідуальны кампанент.

2. Аналіз дыскусій на інтэрнэт-форумах засведчыў пэўныя праблемы ў масавым разуменні паняцця білінгвізму, якія можна, прынамсі часткова, вырашыць шляхам паляпшэння прававой культуры грамадства (пашырэння звестак са сферы прававога статусу моў у Беларусі і ў іншых двух- і шматмоўных краінах). На нашу думку, пры ўсведамленні шырокімі сляямі грамадства сутнасці дзяржаўнага білінгвізму і пры выкананні ўсімі грамадзянамі краіны Закона аб мовах можа палепшыцца стаўленне да беларускай мовы як важнага кампанента камунікатыўнай прасторы.

3. З упэўненасцю можна сцвярджаць, што выкарыстанне рускай мовы не з’яўляецца прыкметай негатыўнага стаўлення да беларускай, вельмі часта ў дыскусіях самымі заўзятымі „абаронцамі” беларускай мовы былі якраз рускамоўныя, а не беларускамоўныя асобы (апошнія часта толькі дэкларавалі сваю пазіцыю, не абгрунтоўваючы яе і не намагаючыся пераканаць апанентаў).

4. Выкарыстоўваючы пэўныя метафары, тыпы сказаў, словы, пераклучаючыся з адной мовы на іншую, дыскутанты – экспліцытна або імпліцытна – выражаюць у тым ліку сваё стаўленне да прадмета гутаркі. Пераклучэнне

кодаў у „русафілаў” пераважна з’яўляецца негатыўна канатаваным, у той час як „беларусафілы”, у тым ліку рускамоўныя, выкарыстоўваюць абедзве мовы ў якасці нейтральнага сродку вядзення дыскусіі або для выражэння прыхільнасці да беларускай мовы і часам для пацвярджэння сваёй здольнасці карыстацца ёю.

Alena Lenkevich

Attitudes toward the Belarusian language (based on discourse analysis of comments on Internet forums)

A b s t r a c t

This paper deals with the problem of attitudes toward the Belarusian language which were expressed by participants of Internet forums. The analysis is based on 10 discussions concerning sociolinguistic problems on three popular web sites in the .by domain. It is argued that attitudes to the national language derive from the language policy and language attitudes in families (first of all, expressed by the parents) and among peers. Attitudes toward language are often determined by personal events and are frequently formed at school.